

КОНФЕРЕНЦИЯ „СТОПАНСКИ МИГРАЦИИ, ИНСТИТУЦИИ И ОРГАНИЗАЦИОНЕН ЖИВОТ НА БЪЛГАРИТЕ В ДИАСПОРА“

(Будапешта, 7 ноември 2014 г.)

ПАМЕТ, ПРИПОМНЯНЕ, АРХИВИ НА ПАМЕТТА¹⁾

Венета Янкова

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

*„Светът на историята прилича на океан,
в който попадат всички частни истории.“
М. Халбвакс*

Мемоари и мемоарна проза

Произведенията на изкуството, и особено на словесното изкуство, отразяват многостранни проекции на паметта. Тази „творческа памет“ е специфично и целенасочено вглеждане в паметта – собствената, семейно-родовата, обществената и пресъздаването ѝ чрез наратив (Кандо, 2001: 123 – 124). Различните авторски подходи пораждават различни „образи на спомена“, а понякога писането спомняне е по-скоро индивидуално завръщане към колективната памет. Показателни са превъплъщенията на родовото и родовата памет като необходимо звено на индивидуалната и на груповата идентификация. Чрез спомена разказване се търсят опори в устойчивите основания на родовото минало и понякога се възпроизвеждат архетипи, праобрази – отломки от разпиляна и фрагментаризирана прапамет, генетическата памет на семейството и рода.

Няколко книги, чиито автори са българи и наследници на българи в Унгария, откровено обговарят паметта и спомена в свои подзаглавия и посвещения: „Спомени на един лекар“ (Борис Стратиев, *Като на филм, 2002 и 2005*), „Семейна хроника“ (Тошо Дончев, *Прокълнатото щастие на леля Ица, 2008*) и „В памет на дядо ми“ (Кристина Хаджипеткова, *Поли, 2007*). Открито заявената метатекстовост отнася към различни проекции на поколенческата и на родовата памет.

Мемоарната проза на д-р Стратиев е плод на „двойната обвързаност“ на автора с българската и с унгарската култура. Спомнянето разказване е не само индивидуална терапия, но и „задължение“ към предци и внуци, с което асо-

цира с призива на Пиер Нора за паметта като дълг. Пряко е заявено самопредставянето на разказвача като хранител и преносител на родова памет. Наративната си стратегия мемоаристът уподобява на „фотография без ретуш“, т.е. проекция на разказване – истинно и максимално близко до реалността. Разказът за предците е провокиран от запазена семейна фотография

Зугло – Паметник на българските градинари

(Стратиев, 2005: 10 – 21). Иначе казано – визуалната памет на фотографията е стимул за пораждаване на словесна форма на спомена. Спомнянето за миналото и за предците е изградено от: лични детски спомени, чута, предадена и пресъздадена информация. Като „споменни фигури“ присъстват: визуализираните образи на предците, детайли от облеклото им, семейни реликви. Открояват се някои завършени и натоварени с допълнителен вътрешен смисъл случки, симптоматични за характера и за поведението на личността, които трайно се съхраняват в родовата памет. Естествено в дистанцията на времето детските спомени са непълни, фрагментарни и романтично-идеализирани, но те са пресъздадени със съзнанието за рода и за родовото послание като ценност, която трябва да преодолее двуделността на пространството и на времето.

В „семейната хроника“ на Тошо Дончев повествованието се разгръща между именния ден на бащата (Архангеловден) и лаконичното сведение за смъртта на родителите, с което се отправя към по-древни представи за житейския цикъл, разположен между деня на светеца покровител и земния край. Замислената като семейна хроника всъщност се оказва родова, тъй като предпочетената разказваческа стратегия – детският поглед към света – е връщане назад във времето и вглеждане в случки и събития от лично преживяната и разказана история на родовия микрокосмос. Семейно-родовата общност е видяна в динамиката на нейния делничен и празничен живот, на проявленията на високото и ниското, на проекциите на историята на обществото и нацията в критични моменти (война, окупация, идеологическа смяна, национализация). При това постмодерното светоусещане и писане представя родовото едновре-

менно като съкровено интимно преживяване и иронично преосмисляща дистанцираност. Макар и заглавието да задава посоката на читателска рецепция към житейските траектории на един член от рода (леля Ица), неговата съдба е потопена в сложната смес от лични и родови отношения, в чийто контекст открояващото се индивидуално начало е все още силно зависимо от колективните морални норми и традиционните междуличностни взаимоотношения (напр. опозицията „снаха – свежърва“).

Знаците на българското дискретно битуват в контекста на унгарската култура, те са част от семейно-родовия живот и неизменен дял от културното многообразие на големия град – Будапеща. Те са закодирани в имената на някои от персонажите, в кулинарно-вкусовите предпочитания („печени чушки по български“), в някои детайли от поведението („при нас, българските мъже, това не беше на мода“ – Дончев, 2008: 15), в „просветващото“ послание на консервираната в поговорките традиционна мъдрост, в неразбираемата за унгареца кирилица. Българският език като характерен етномаркер функционира като „таен език“, необходим в семейната, и особено в професионалната сфера. Но чрез българските мисии на радио „Свободна Европа“ той е и важен канал за информация през периода на идеологически диктат.

Съсредоточие и конкретна персонификация на българското в персонажната система е образът на „Тати“ – бащата на повествователя, назоваван така респектиращо, но и синовно интимно. Всъщност той много рядко се появява с публично-гражданското си име – Ангел Тодоров. В друга културна среда „Тати“ е носител на живата езикова памет на българина и на естествения лингвистичен етноцентризм. Така например, провокиран от единичен конкретен случай, той заключава, че българският език е „по-логичен и по-точен“ (Дончев, 2008: 157). В традиционната си патриархална роля той е своеобразен стожер на детския свят, носител на житейска мъдрост, устойчивост и практицизм.

Освен чрез семейно-родовия свят българското е показано и чрез общностните си проявления. В далечната 1958 година като в стоп-кадър пещенските българи са видени като празнуваща общност, отбелязващи Коледа по стария календар, като физически тип и манталитет. В стилистиката на битово ежедневното разказване е откроена тяхна характерна особеност – пестеливостта, житейска стратегия на оцеляването в тежки икономически условия, стереотипизирана представа и анекдотопораждащ наратив: „Впрочем, стиснатостта минаваше за положително качество сред българите и колкото и да се присмихваха на такива хора, тайно почитаха натрупалите състояние скъперници“ (Дончев, 2008: 177). Но именно такива хора създават модели на социално поведение, обединявайки се около опорите на народността: църква и културен дом. Изграден въз основа на автобиографичната памет, фикционалният свят на книгата поема и част от родовата памет, а сполучливият творчески тандем

– на автор и преводач – превръща индивидуалната конкретика на уникалното житейско свидетелство в общоуманитарно послание (Попов, 2009).

Сборникът разкази на Кристина Хаджипеткова „Поли“ (2007) е друго вглеждане в света на родовото. Посвещението „В памет на дядо ми“ очертава родовата насоченост на повествованието и проявленията на комуникативната памет (Асман, 2001). Анотацията и авторският предговор подготвят възприемането на текстовете в удвоена митологична перспектива: митологията на предците градинари („Поликрайще – едно от митологизираните села на българската общност в Унгария“) и личната митология на детството. Тящото общо пространство е конкретно място: българското село Поликрайще, откъдето преди стотина години са тръгнали на гурбет предците и към което се завръща внучката. Митът за завръщането циклично се повтаря, но с други хронотопични измерения: ако за предците излизането от света на своето е свързано с търсене на по-добър свят (на „обетованата земя“), то за наследниците завръщането към него е по-скоро осмислянето му като свят на детството и на постигнатата хармония.

Тематизирано още в заглавието на сборника, селото е представено като микрокосмос, като завършен, цялостен, самодостатъчен свят, контрапункт на модерността и цивилизацията, в който се разиграват антични колизии. Този свят живее по собствени правила, в него лично интимното е публично достойние и там господстват „вълчи закони“. Този свят е артикулиран като разказана-предадена-съпреживяна ценност, която не само трябва да бъде съхранена, но и показана и представена пред другите. Това мотивира и присъствието на обяснителност при въвеждане на не съвсем познати български и балкански реалии в текста.

Информативният потенциал на името заглавие ориентира и едновременно провокира. Това не е просто топонимът на митологизираното за българската общност в Унгария село Поликрайще, а преосмислено, усвоено, очовечено име – едновременно свое и различно. Това не е носталгичното градинарско название, а нещо ново, приближено към себе си и до своя свят, придобило нови допълнителни стойности, белязани със знаците на модерността. Така родовата памет, съхранена чрез разказите на внучката, е вече друго звучащо слово – не само заради разликата в поколенията, но и поради културната и ценностната им принадлежност. Родовата памет е преразказана, преосмислена памет, а двуезичното слово – ориентирано към различни читателски аудитории: своя и не до там; посветена в езика на българската култура и не до там сведуща. По този начин разказаната родова памет се пренася не само през времето, но и през културите, превръща се в межкултурно споделяне.

Разсъждавайки за специфичното светуосещане на българина творец в Унгария, Тошо Дончев пише: „Става въпрос за един странен, интересен

и трудно уловим, летлив по природа и чезнец с течение на времето ценностен свят..., който отразява нагласите на българина на границата на двата века и на прага на XXI век в Средна Европа“ (Дончев, 2000: 87). Ще допълня, че важен градивен елемент от този ценностен свят е възгледът за родовото и българското, превърнал се в съществен импулс за творческа дейност. Независимо от индивидуалното своеобразие на стила и от личните интенции на всеки един от авторите вложеното в художествената тъкан е достатъчно силно средство за преодоляване на естествените ограничения на биографичната памет и търсене на общочовешки измерения на родовото послание.

Празници и припомняне

В живота на всяка общност има важни моменти, които са наситени със спомени и възпоменания. Тяхното предназначение е да възпроизвеждат събития и факти от миналото, които са значими за общността и чрез които тя иска да съхрани и предаде важно послание за себе си. От най-древни времена, като своеобразно противопоставяне на делничния живот, съществува празникът, който не само преобръща и отново преподава света, но чрез потапяне в безвремието на мита и чрез разказите за предците припомня отново и отново неписаната история на хората. Всъщност, както твърди Ян Асман, празникът служи за възстановяване на основополагащо минало. Чрез неговите ритуални форми циклично се повтаря споменът за дедите и функционира културната памет (Асман, 2001: 51, 87).

Съвременният празничен календар на българската общност в Унгария възпроизвежда общобългарските традиционни празници и всички официални национални празници (3 март, 24 май, 6 септември, 22 септември) (Ганева-Райчева, 2004: 63 – 69). Едновременно с това е изградена специфична празнична система, която преповтаря сезонното делене на времето, характерно за дейността на градинарите гурбетчии: началото на сезонните работи (Св. Трифон Зарезан) и техният завършек на Димитровден (Ден на делбата) (Събева, 1995). Своеобразна кулминация в общностния живот е празникът на хълма Сечени в Будапеща по случай 24 май²⁾. Устойчиви елементи на този празник са: света литургия, отслужена от българския свещеник в Будапеща; концерт на деца от българските образователни институции в Будапеща; изпълнения на българска музика и танци от местни и поканени от България фолклорни групи.

Към този календар се наслагват и регионални варианти на празничния живот на българите в Унгария. Техни организатори са българските малцинствени самоуправления по места, в тях участват почти всички от българската общност – от най-възрастните до най-малките деца, и по подразбиране към тях се присъединяват и българи от други райони. Така например през първата неделя на януари в Дебрецен се отбелязват по стар

стил и Коледа, и Нова година. В празника участват и българи от Мишколц, Фелшожолца, Хайдунанаш, както и техни унгарски приятели. В Мишколц акценти от празничния живот на българската общност са: поднасянето на цветя на паметните плочи на училището в квартал „Българска земя“ (Bolgár föld)³ и на известния унгарски художник с български произход Миклош Маджаров (1929 – 1997). Характерно за празниците в провинцията е изпълнението на български език на поезия от български класици (Ботев, Вазов), на българска музика и танци, както и присъствието на етнографски български елементи в интериора (тъкани, шевици, носии, предмети от традиционния бит).

Такова осмисляне на празника и на празничното време-пространство се превръща в целенасочено търсена възможност за припомняне на българското чрез слово, музика, танц, кулинария. Традицията се преповтаря и се създава отново – „изобретява“ се (Хобсбаум) – за нуждите на етническото единство. По този начин съвременният празничен календар⁴ на българската общност в Унгария се оказва посредник между „разпилените“ елементи на българското в неговите богати измерения.⁵ Така българската памет функционира и се възпроизвежда в своята непрекъснатост.

Архиви на паметта. В Унгария все още няма музей на българските гурбетчии, макар да съществуват проекти за неговото създаване. Паметта за българските градинари е все още „неопитомена“, несистематизирана и картографирана – жизнена памет и... изчезваща памет. Предпочитанието към думата „архив“ по-нататък е ориентирано по-скоро към етимологическото ѝ значение⁶ на място, където се натрупват, складираат се спомени, възпоминания, материални и нематериални свидетелства за стойностите на отминалото. Тук „архив“ има по-широк смисъл и означава всякакви свидетелства за българите в Унгария: устни, писмени, материални, нематериални, електронни и пр. Удачно е уточнението, че този архив не би могъл да бъде всеобхватно вместилище на миналото, тъй като той не представя миналото в неговата пълнота и цялостност, а съдържа само негови останки. В съграждащите го елементи, миналото само „просветва“ – според концепцията на своите създатели, според приоритетите на времето, а понякога – и според случайността на съдбата. Ето защо всеки архив и всеки музей са както частично отражение на отминали времена, така и отражение, осмисляно от идеята да се придаде стойност и ред на отминали факти и събития. В този план, отбелязаното по-нататък би следвало да се приема по-скоро като градиво за бъдещия архив на българите в Унгария и като опит за допълване на недостатъчно представени дотук аспекти от колективната им памет. Солидно начало на такъв архив се поставя през есента на 2011 г., когато сградата на ул. „Байза“ №44 в Будапеща става собственост на Българското републиканско самоуправление. През 2013 г. е изграден Български културно-информа-

ционен център, чиято основна задача е съхраняването на архивен писмен и снимков материал, свързан с миналото на българите в Унгария и с историята на общността. За събиране на необходимата документация от лични и от семейни архиви Републиканското самоуправление отправя призив към всички членове на общността. Към Българския културно-информационен център е създадена и Българска библиотека с над 4000 тома – предимно на български език.

Паметта за ежедневието. Намираме я в биографични разкази, които разкриват непосредствени човешки свидетелства за миналото на общността и изграждат моменти от нейната устна история. Това са следи от ежедневната, битовата, неофициалната и понякога непrestiжна страна от живота на градинарските семейства. Тук отсъства „личният мит“. Тези разкази съхраняват спомени за „делничен героизъм“, за различни стратегии за оцеляване при обстоятелства на всеобща криза по време на Втората световна война и последвалите травматични събития – национализация и колективизация. Такива са например историите за „търговците на злато“, за „черната борса“ (1948 – 1949), травматичната памет за прехода към колективно стопанство през следвоенните години (Чангова-Менхарт, 1989: 97 – 98). Подобни са спомените за мигрантската съдба на градинарски родове:

„Първо баща им ги завежда в Чехия, там почват градина, единият брат (Иван) остава в Прага, другият (Атанас) – в Унгария, а чичо Паруш остава в Драганово. На майка другата сестра и тя е във Фел, после сестра им идва от Драганово, помагат им и те да се заселят, да почнат градина; майка има брат в Драганово... През 74-а довеждат старците в Унгария. „Дядо, вие ма изпратихте в Унгария, сега идвам за вас.“... Тука остаряха, тука починаха и тука са погребани. И много мъчно им беше, защото... Всичко имаше тука, нямаше от нищо нужда, обаче те двамата викат: „Бабо, тя тая череши до кухнята сигурно цъфти, сигурно хубав род ще даде, ами прасковите в градинката?“ И много мъчно им беше....“ (Й. К.)

Разказваното пулсира между емоцията и любопитното, като в него понякога избликва жизнен хумор и самоирония. Спомените съхраняват интересни детайли от поведението на някои новозабогатели градинари, които демонстрират пред всички своето благосъстояние, разказва се за това, как те поръчвали отделни файтони за бомбето и за бастуна си. Анекдотични наративи разкриват случки за езикови недоразумения в унгарска среда: *„Най-трудното беше езикът... Не „труден“, а „ужас!“... Искала да купи телешко, а не знае как е телешко, казала „на вола на сина му месото“ (a bika gyereke husa)“.*

Историческо събитие със силна рефлексия в биографичните разкази е Втората световна война. Те отразяват най-вече травматична памет, свързана с преживяна загуба, лишения, изпитание на воля и на морални стойности

(Штомпка, 2001). Разказват за ужаса от бомбите, за чудото на оцеляването, за нарушаването на нормалния ход на нещата. Обобщен образ на връзката със земята, силата на живота и своеобразната съпротива срещу войната и смъртта се съдържа в думите: „Когато идва войната, те работят. Стрелят руснаците над главата, пък те (градинарите – В. Я.) копаят. Как няма да копаят, те колко труд са вложили... (Д. Т.) В някои от разказите е открит спомен за близки, участвали във войната, и за проявления на човечност в условията на всеобщо изпитание:⁷⁾

„И моята баща е бил войник тука, искаше да дойде 90-а година и внезапно почина. Все ми разказваше около Циклуш, като пристигнали около Великден, плашили се, не искали да ги пускат. Като питали имат ли вода – няма, имат ли хляб – няма. Викали: „Немците всичко изяли“... По едно време унгарците разбрали, че са нормални хора, и ги пуснали и вика, всичко имаше и червени яйца, и козунаци, и месо ни дадоха. И все разправяше, че някакво малко момче, на шест месеца, много болно било от диария, и той баща ми започнал да му прави кисело мляко с коричка от хляб да заквасва и с туй го спасил. Все викаше искам да го видя, той вече голям мъж и са канех да го водя тука, ама внезапно почина...“ (Д. М.)

Като самостоятелно направление в биографичните разкази би трябвало да се обособят историите за срещи с бивши участници във войната, тръгнали след своите спомени към местата на военните действия в Унгария⁸⁾. Стойността на тази делнична устна история се дължи на непосредствения човешки глас, силата на субективното отношение и реакции, личните впечатления и емоции.

Паметта на предметите. Специфичен тип културна памет е съсредоточен в предметния свят, който за българите в Унгария изразява тяхната непрекъснатата връзка с различни проявления на българското и се превръща в опора и носител на тяхната българска същност, в символна форма на идентичност (Асман, 2001: 37, 139; Матанова, 2009).

„Аз имам много предмети български. От студентските години имам една кутия с български мотиви, майка ми я беше подарила, тя вече овехтя, но си я държа. Българска бродерия, български плетива... Имам тия умения, които по традиция българката има, мартеници правя... Като си ходя всяка година в България, винаги търся книги, свързани с българския бит...“ (Д. М.)

Това са предмети реликви, останали от предците и предавани като наследство на следващите поколения или вещи, свързани с българския бит („одеяла, китеници, стари престилки, вълненник – майка ми дето ги е тъкала“). Тези етнографски проявления на българската памет почти задължително присъстват при провеждане на български празници. А колекционирането на битови предмети и сувенири от България с тематика из българската материална тра-

диция е превърнато в повсеместна практика („И сега съм казала на драгановския кмет пак да ми събира реликви, стари – вретено, хурка, паламарка...“). Експонирането им в представителното пространство на дома оформя своеобразна „българска витрина“. Така например в стаята за гости на Николинка Стамболиева от Дебрецен са изложени предмети от България: изображение на Мадарския конник, сувенири-мускалчета, дървена кукерска маска, камъни от река Искър⁹⁾ и пр. За стопанката това е материализиран спомен за родния край, а за нейния внук, който не говори български език – това е символен израз на българското и на земята, откъдето неговите предци са поели към Унгария. По-различна – художествена – е функцията на „етнографските предмети“ в сценичните изяви на „Малко театро“, но и в този случай е съхранена памет за българското.

Забрава и автоцензура. Забравата е специфичен аспект на паметта, която понякога може да се изживее като нейна необходимост – „липсата (забравата) е толкова важна, колкото и наличието (споменът)“ (Кандо, 2001: 71). Несъмнено е, че колективната памет осъжда на забравата значителна част от информацията за миналото на общността, считана за неважна и ненужна (Кандо, 2001: 78 – 87). Автоцензурата е форма на забравата – това е контролирана и сакционирана памет. По време на теренното проучване се срещнах с няколко подобни случая. В единия от тях събеседник сподели свои семейни проблеми и родови спомени, но при условие да не бъдат записвани и публикувани („не тиши това!“). Потискат се и се премълчават считани за „деликатни“ теми: междуличностни конфликтни отношения, неприятни случки и преживявания, „лоши спомени“, които биха повлияли на „доброто име“ на семейството и пр. В друг случай събеседник, въпреки заявеното желание да разказва, предпочете да остане анонимен („ще ме познаят“) и предпазлив към всякаква според него „неудобна“ информация. По този начин паметта се „филтрира“ и редуцира за нуждите на съвременността и на бъдещето. Критериите, с които се подхожда при подобен ограничаващ подход към спомените, са въпрос за личен избор и индивидуална ценностна система, а морално задължение на изследователя е да се съобрази с волята на своя източник. Но наред с това се създават предпоставки за амнезия и унищожение на уникални – понякога ценни! – индивидуални свидетелства за миналото.

Социалните мрежи като пространство за конструиране на колективна памет. Развитие на интернет и на социалните мрежи в последните няколко години спомага за създаване на нови виртуални общности и активизира комуникацията между нейните членове. Официалното закриване на Българското училище в Будапеща съвсем естествено поражда негов профил във Facebook, който обединява възпитаниците му... Преди Великден през 2011 година е създадена група Bulgari, която активно участва в живота на българите в Унгария

и в събитията в България: споделя се важна информация (социална, културна, икономическа, политическа), обсъждат се актуални проблеми. Социалните мрежи се осмислят като пространство на актуалната колективна памет на общността, чиито електронни архиви обединяват българите без значение къде се намират по света.

БЕЛЕЖКИ

1. Текстът е част от монографията „Българите в Унгария – културна памет и наследство“ (2014 г.), издание на Българското републиканско самоуправление в Унгария. Представянето на книгата е част от официалната програма на конференцията.
2. Емблематичното за българите място, собственост на местната унгарска община, през 2013 г. е продадено на инвеститори.
3. Училището, някога наричано „Българско първоначално училище“, е построено върху земя, собственост на българския градинар Георги Станев (по информация на д-р М. Николаева).
4. Като контрапункт на природно-стопанския кръговрат на времето модерността го раздробява и създава съвременния тип календар, по думите на П. Рикъор, посредник „между изживяното и универсалното време“ (по: Кандо, 2001: 41).
5. Конкретен израз е „Български календар“ – издание на Българското републиканско самоуправление (1998 – 2005). Печатното издание съчетава няколко типа календари. Така например „Български календар за 2001 г.“ съдържа: църковен календар; юбилеен календар (годишнини от българската история и култура); календар на професионалните народни празници; хроника из живота на българската общност в Унгария за 2000 г., в съчетание с кратка информация за паметни места в България (исторически обекти, географски забележителности и природни феномени). „Български календар за 2003 година“ представлява антология на класици на българската литература, а „Български календар за 2005 година“ е посветен на 90 - годишнината от създаването на Дружеството на българите в Унгария.
6. От латински: *arhium* (*arhivum*) – „присъствено място“.
7. Александър Гюров – за „човешкото лице“ от войната – по интервюта и в книгата му „Барутна пролет“, Изд. Балкани (2005).
8. По разказ на Тодор Атанасов от Печ.
9. При показването им домакинята изрича на търновски диалект: „*От Искъра по-голямо няма...*“, алюзия с популярна шопска песен.

ЛИТЕРАТУРА

- Асман, Я. (2001). *Културната памет. Писменост, памет и политическа идентичност в ранните високоразвити култури*. София: Планета 3.
- Ганева-Райчева, В. (2004). *Българите в Унгария – проблеми на културната идентичност*. София: АИ „Проф. М. Дринов“.
- Дончев, Т. (2000). *Българи от ново време. Студии и есета*. София: Литературен форум.
- Кандо, Ж. (2001). *Антропология на паметта*. София: Одри.
- Матанова, Т. (2009). Концепции за „родина“ при българските емигранти. В: *Електронно списание LiterNet*, № 6 (115). On-line: http://litenet.bg/publish25/t_matanova/konceptii.htm
- Нора, П. (1997). Колективната памет. В: *Духът на „Анали“*. София: Критика и хуманизъм, 233 – 237.
- Събева, А. (1995). Народни обичаи на българите-градинари в Унгария. В: *Българите в Средна и Източна Европа. Научна конференция, посветена на 80-годишнината на Дружеството на българите в Унгария*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 103 – 108.
- Халбвас, М. (1996). *Колективната памет*. София: Критика и хуманизъм.
- Чангова-Менихарт, П. (1989). *Под слънцето на Унгария: очерк за стопанската дейност на българските градинари (1720 – 1980)*. София: Земиздат.
- Штомпка, П. (2001). Социално изменение как травма. В: *Социологические исследования*, №1, 6 – 16. On-line: <http://ecsocman.hse.ru/socis/msg/19004905.html>

REFERENCES

- Asman, Ya. (2001). *Kulturnata pamet. Pismenost, pamet i politicheska identichnost v rannite visokorazviti kulturi*. Sofiya: Planeta 3.
- Ganeva-Raycheva, V. (2004). *Balgarite v Ungariya – problemi na kulturnata identichnost*. Sofiya: AI „Prof. M. Drinov“.
- Donchev, T. (2000). *Balgarî ot novo vreme. Studii i eseta*. Sofiya: Literaturen forum.
- Kando, Zh. (2001). *Antropologiya na pametta*. Sofiya: Odri.
- Matanova, T. (2009). *Kontseptsii za „rodina“ pri balgarskite emigranti*. V: *Elektronno spisanie LiterNet*, № 6 (115). On-line: http://litenet.bg/publish25/t_matanova/konceptii.htm
- Nora, P. (1997). *Kolektivnata pamet*. V: *Duhat na „Anali“*. Sofiya: Kritika i humanizam, 233 – 237.
- Sabeva, A. (1995). *Narodni obichai na balgarite-gradinari v Ungariya*. V:

- Balgarite v Sredna i Iztochna Evropa. Nauchna konferentsiya, posvetena na 80-godishninata na Druzhestvoto na balgarite v Ungariya. Sofiya: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 103 – 108.
- Halbvaks, M. (1996). (Maurice Halbwachs). Kolektivnata pamet. Sofiya: Kritika i humanizam.
- Changova-Menihart, P. (1989). Pod slantseto na Ungariya: ocherk za stopanskata deynost na balgarskite gradinari (1720 – 1980). Sofiya: Zemizdat.
- Shtompka, P. (2001). Sotsialnoe izmenenie kak travma. V: Sotsiologicheskie issledovaniya, №1, 6 – 16. On-line: <http://ecsocman.hse.ru/socis/msg/19004905.html>

MEMORY, REMINDING, MEMORY ARCHIVES

✉ **Dr. Veneta Yankova, Assoc. Prof**
Konstantin Preslavsky University of Shumen
115, Universitetska Str.
9700 Shumen, Bulgaria
E-mail: veneta_yankova@abv.bg